

КУПЕЦЬКІ «ГРОСС-БУХИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЖІНКИ-КУПЧИХИ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Вивчення соціальної історії України породжує інтерес до повсякденного життя жінок різних станів. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам соціально-економічних і культурних процесів, є небагато наукових робіт, де був би об'єднаний матеріал із різних напрямів історичних досліджень. Період першої половини XIX ст. у Російській імперії, до складу якої входила Волинь, позначений кардинальними реформами в усіх сферах життя суспільства. Вони зачепили й повсякденне життя жінок різних соціальних верств.

Локальне дослідження менталітету купецтва загалом та купчих зокрема в окремо взятій губернії допомагає історично зв'язати світогляд окремих людей із масштабними політичними, економічними та культурними змінами, що відбувалися в суспільстві Волині при приєднанні її до Російської імперії.

Дорадянська історіографія з проблем історії купецтва представлена довідковою інформацією. Насамперед це матеріали «Першого загального перепису населення Російської імперії за 1897 р., Волинська губернія», який дає змогу розглянути склад і чисельність купецтва губернії завдяки тому, що перепис урахував не тільки купців – голів сімейств, а й інших представників цього стану. Важливість становлять мемуари безпосередньо самих купців [16, с. 3].

Радянська історіографія зосереджувалася на питаннях, де загалом або частково висвітлювався розвиток товарного виробництва й торгівлі в Росії кінця XVIII – першої половини XIX ст. І. М. Кулішер, В. Н. Яковцевский, Г. А. Дихтяр [11, 19, 8]. Оформленню купецтва в окремий стан приділяв увагу у своєму дослідженні А. Н. Боханов [2]. Вивченню проблеми розвитку торгівлі в Україні присвятили свої праці І. О. Гуржій, О. О. Нестеренко, Т. І. Лазанська [4, 14, 12]. Узагальнювальні дослідження у сфері економічних та соціальних параметрів російського підприємництва другої половини XIX ст. зібрані в колективній монографії «История предпринимательства в России» [1].

Проблеми економічного розвитку України досліджували О. І. Гуржій, О. Донік [5, 9].

У працях останнього десятиліття не лише введено до обігу нові джерела, зібрано й систематизовано величезний фактичний матеріал, але й визначено нові підходи. У сучасній історичній науці накопичено певний масив наукової літератури, у якій розглянуто питання формування буржуазії, підприємницької та суспільно-політичної діяльності купецтва різних регіонів України. Але проведений історіографічний аналіз виявив відсутність монографічних досліджень з історії купецтва повітових міст Волинської губернії, не кажучи вже про діяльність жінок-купчих.

На відміну від міст, де відбувалася велика гуртова торгівля, таких, як Київ, Бердичів, у Житомирі розвивалася саме внутрішня торгівля. Для губернії така торгівля мала велике значення, оскільки Житомир був центром для досить великої території, віддаленої від інших торгових центрів.

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. у міських і містечкових крамницях почала розвиватися постійна торгівля. Збільшувався асортимент та обсяг товарів [4, с. 7]. Беручи до уваги, той факт, що в містах зростає попит на продукти харчування, товари широкого вжитку, виникає потреба в стаціонарній торгівлі. Відкриваються спеціальні торгові заклади: лавки-крамниці, шинки, корчми. На кінець XVIII ст. у східноволинських повітах було 560 лавок, де продавали сукно, шовк, полотно, хутро, шкіряні та залізні вироби, дьоготь, хліб, м'ясо, горілку тощо [10, с. 29].

На Волині кількість крамниць на 1833 р. становила 1162, а в 1847 р. збільшилася до 1440 [14, с. 216]. На 1861 р. тільки в Житомирі функціонувало 820 дрібних крамниць [9, с. 81].

Пізніше замість крамниць з'являються магазини. Вони являли собою ті ж лавки, переобладнані за вимогами часу. На відміну від лавок, магазини були більш просторі та представницькі, їх обставляли дзеркалами та вітринами, де покупцям виставляли різноманітні товари – галантерею, готовий одяг, взуття, книги, меблі тощо. Спочатку вони входили до складу купецької садиби, пізніше власники намагалися розташовувати окремо, на головних вулицях міста [15, с. 18].

З часом магазини значно потіснили торгівлю в крамницях, але не всю, а головним чином нехарчову. Продукти, особливо хліб, та бакалія все іще продавались у крамницях.

Незважаючи на те, що патріархальні риси в укладі життя є особливістю купецького стану, коли влада належить старшому чоловікові в родині – батьку чи старшому братові [1, с. 447] жінка також могла очолити родинну справу [16, с. 541, 545].

У фонді Житомирської міської управи трапляються документи про переведення на купчих ділянок землі з метою влаштування лавок для дрібної торгівлі. Це свідчить про активну торговельну діяльність жіноцтва. Так купчиха Р. Добрава в 1858 році подала позов до суду стосовно ділянки землі, на якій розташовані її гуртові склади [ДАЖО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 812. – Арк. 45]. Усе ж гуртовою торгівлею в чистому вигляді купчихи займалися рідко, здебільшого суміщали її з роздрібною.

Як джерело для вивчення діяльності купчих велику цінність становлять так звані «гросс-бухи». У положенні про купецькі книги чітко було сформульовано, як саме повинні бути вони вестися, та яку інформацію відображати. Саме з них маємо можливість дослідити перебіг їх торгівлі. На прикладі волинської купчихи А. А. Горбунової простежуємо асортимент товарів, яким вона торгувала, географію торгівлі – з ким, у яких містах та фактичний оборот коштів [6].

Правила ведення таких книг були регламентовані «Положенням про купецькі книги», який набув чинності з 1-го січня 1836 року [18, с. 286 зв. – 287].

У «Положенні» сказано, що особи, які займаються торговими справами, зобов'язані мати й тримати в належному стані свої розрахунки, згідно з видом торгівлі, яка взагалі може бути розділена на три розряди: оптову, роздрібну та дріб'язкову.

Зміст і ведення книг згідно з розрядами був обов'язковим [18, с. 287].

«Положення» чітко регламентує, хто і які книги повинен мати, що в них відображати та правила заповнення. Одним із найбільш повним джерелом інформації є «Гросс-бух», що відкриває окремі рахунки з усіх оборотів торгівлі, показує рахунок власного капіталу та майна рухомого й нерухомого, рахунки боржників і позикодавців, рахунок товарів, рахунок каси, торгових витрат, домашніх витрат, прибутку, збитків й так далі. «Гросс-бух» повинен був вестися таким чином, щоб можна було скласти повний і ясний баланс та бачити стан справ. Окрім «Гросс-бухів», належало вести розрахункову книгу, у якій детально

зазначати, коли, скільки й за що винен купець і кому, хто йому винен, з обов'язковим зазначенням термінів і відміткою зроблених або отриманих оплат.

Книги, що велися належним чином, на підставі Статуту Комерційних Судів, могли слугувати юридичним доказом під час виникнення спорів у судових справах, тяжбах як у питаннях торгівлі, так і в будь-яких, що стосувалися власника [18, с. 332 зв.].

Отже, досліджуючи бухгалтерські книги купчих, можемо стверджувати активність жінок у сфері торгівлі, простежити торгівельні зв'язки та з'ясувати, яким чином вони вели справи.

Література:

1. Бовыкин В. И. История предпринимательства в России / В. И. Бовыкин, М. Л. Гавлин, Л. М. Епифанова, С. В. Калмыков, Л. В. Куприянова и др. // Книга 2. Вторая половина XIX – начало XX века. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 575 с., илл.
2. Боханов А. Н. Российское купечество в конце XIX – начале XX века / А.Н. Боханов // История СССР, №4, 1985. - С. 106-118
3. Бурьшкин П.А. Москва купеческая: Мемуары / Павел Афанасьевич Бурьшкин [Вступ. ст., коммент. Г. Н. Ульяновой, М. К. Шаццлло]. – М.:Высш.шк., 1991. – 352 с.:ил.
4. Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року) / І. О. Гуржій, видавництво Академії Наук Української РСР, Київ, 1962. – 207 с.
5. Гуржій О. І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / О. І. Гуржій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – 80 с.
6. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф. 607. Магазин купчихи Горбунової А. А. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк.138
7. ДАЖО. – Ф. 2. Житомирський повітовий суд. – Оп.1. – Спр. 812. – Арк. 45
8. Дихтяр Г. А. Внутренняя торговля в дореволюционной России / Г. А. Дихтяр М.: Из-во Академии наук СССР, 1960. – 237 с.
9. Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) Монографія / О. М. Донік. – К.: Національна академія Наук України, Інститут історії НАН України, 2008. – 271 с.
10. Карліна О. М. Соціально-економічний стан міст і містечок східних повітів Волинської Губернії наприкінці XVIII ст. за «Географічним і економічним описанням Волинської губернії 1798 року» / О. М. Карліна // Житомирщина крізь призму століть: Науковий збірник., відп. Редактор М. Ю. Костриця [Велика Волинь: Праці Житом. наук. краєзн. тов-ва досл. Волині. Т. 16] – Житомир: Журфонд, 1997. – 192 с.
11. Кулишер И. М. История русской торговли / Проф. И. М. Кулишер. – Из-во: «Атеней», Петербург, 1923. – С. 321
12. Лазанська Т. І. Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Т. І. Лазанська // Українській історичний журнал – №2 – 1996. – С. 65-73.

13. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Волынская губерния.* – СПб., 1904.
14. *Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / Олексій Олексійович Нестеренко. Ч. 1 Ремесло і мануфактура. Видавництво Академії Наук Української РСР, Київ., 1959. – 496 с.*
15. *Маслова И. В. Культура повседневности уездного купечества в России в XIX – начале XX столетия: на материалах Вятской губернии / И. В. Маслова // Вестник Томского государственного университета. Сер. История. – №3(11). – 2010 – С. 16-25*
16. *Свод законов Российской империи. – Т. IX. Законы о состояниях. – СПб., 1857. – Ст. 541,545*
17. *Судовиков М. С. Мемуары вятских купцов XIX – начала XX в. / М. С. Судовиков // Вопросы истории – №2, 2007. – С. 147-151*
18. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України), Ф. 486, оп. 1, спр. 6814, 518 арк.*
19. *Яковцевский В. Н. Купеческий капитал в феодально-крепостнической России / В. Н. Яковцевский. – М.: Из-во Академии Наук СССР., 1953. – 203 с.*